

КРИТЕРІЇ ОБМЕЖЕННЯ СФЕРИ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

CRITERIA RESTRICTIONS OF PRIVATE INTERESTS IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW

Тітко І.А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті викладено авторське бачення питання обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві. Висловлена авторська позиція стосовно наявних на сьогодні проблем. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: приватний інтерес, приватні начала, диспозитивність, публічність, захист інтересів.

В статье изложено авторское видение вопроса ограничения сферы частного интереса в уголовном процессуальном праве. Высказана авторская позиция относительно существующих на сегодня проблем. Предложены возможные пути их разрешения.

Ключевые слова: частный интерес, частные начала, диспозитивность, публичность, защита интересов.

The article described the author's vision of the issues of restrictions of private interests in the criminal procedure law. Expressed the author's position on the existing problems of today. Suggests possible ways to resolve them.

Key words: private interest, private elements, optionality, publicity, protection of the interests.

Доволі популярним у юридичних дослідженнях загальнотеоретичного та філософсько-правового (а подекуди й галузевого) спрямування є питання обмеження втручання держави у сферу приватного життя людини та громадянина [див. 1; 2]. Цілком визнаючи безперечну вагомість саме такої постановки питання, проте все ж враховуючи особливості предмету та об'єкту нашого наукового дослідження, осмілились поглянути на протилежну сторону медалі – прослідкувати межі, що є допустимими для проникнення приватного інтересу в сферу здійснення кримінального судочинства. Як справедливо зазначають дослідники, в умовах розширення сфери приватних начал в кримінальному процесі одним з найактуальніших питань є визначення оптимальної межі, до якої може бути розширена їх дія, для того щоб максимально забезпечити права та свободи людини в сфері кримінального судочинства і водночас залишити місце для публічного примусу на усунення перепон в діяльності органів розслідування та суду з метою забезпечення правильного та справедливого вирішення кримінальних справ [див. 3, с. 93].

Зважаючи на публічний характер галузі кримінального процесуального права, безумовно слід визнати, що панування приватного інтересу є допустимим в обмеженому обсязі. Відтак науковий інтерес викликає питання з'ясування тих чинників, якими

керується законодавець, допускаючи пріоритет приватного інтересу в одних сферах кримінального судочинства, залишаючи при цьому панування засади публічності в інших.

Проте надати вичерпний перелік зазначених чинників навряд чи можливо (тим більш, що до їх числа належать не лише об'єктивні, а й суб'єктивні, а також вузьковідомчі). Тож зосередимо увагу на найбільш вагомим об'єктивно зумовлених моментах, які є критеріями обмеження приватних начал під час здійснення кримінального судочинства, зокрема:

1. *Безпосередній захист публічних (загальнодержавних, суспільних)¹ інтересів.* Напевне, є найбільш очевидним (враховуючи протилежність категорій «публічний» і «приватний») чинником, який зумовлює обмеження сфери приватних інтересів. У тексті кримінального процесуального закону та інтерпретаційних актів можна зустріти непоодинокі приклади обмеження приватних начал з метою забезпечення саме загальносуспільних інтересів. Зокрема, суд відмовляє в затвердженні угоди (незалежно від її виду), якщо вона не відповідає суспільним інтересам². Наприклад, у випадку «зловживання» сторонами угоди положеннями ст. 69 КК, тобто у разі узгодження ними покарання, яке за своїм видом та/або розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, суд має визнати умови цієї угоди такими, що не відповідають інтересам суспільства, та відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення має прийняти суд у випадку неврахування прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості наявності обставин, що обтяжують покарання, наприклад незнятої або непогашеної судимості в об'єкту винуваченого, що утворює рецидив злочинів, тощо³.

¹ Недоцільно розмежовувати поняття «державні інтереси» й «суспільні інтереси» в межах кримінального процесуального права, хоча закон допускає використання обох термінів.

² Аналіз вироків, якими затверджені угоди про визнання винуватості, свідчить про здебільшого формальне ставлення до виконання зазначеної вимоги закону. Окрім цього, відкритим залишається питання щодо доцільності такої вимоги стосовно угод про примирення між підозрюваним і обвинуваченим.

Якщо до суду надійшла угода про примирення, однією зі сторін якої є юридична особа публічного права та в змісті якої, незважаючи на визнання факту за подіяння винним юридичній особі майнової шкоди і визначення її розміру, замість встановлення строку її відшкодування наведено перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, або якщо розмір шкоди взагалі не визначено, суд має відмовити у затвердженні угоди про примирення на підставі п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК (умови угоди не відповідають інтересам суспільства). Аналогічне правило слід застосовувати і тоді, коли однією зі сторін угоди про примирення є юридична особа приватного права, створена державою (ч. 3 ст. 167 ЦК), АР Крим (ч. 3 ст. 168 ЦК) чи територіальною громадою (ч. 3 ст. 169 ЦК), а також якщо одним із засновників юридичної особи приватного права є фізична чи (та) юридична особа, а іншим – держава, АР Крим чи територіальна громада [4].

2. *Правова природа об'єкта злочинного посягання.* Загальновизнано, що об'єктом кримінального правопорушення завжди є те благо, якому правопорушенням заподіюється реальна шкода чи створюється загроза її заподіяння. Важливо зазначити і те, що в науці кримінального права панує думка, згідно з якою об'єктом будь-якого кримінального правопорушення є суспільні відносини, які охороняє закон про кримінальну відповідальність [5, с. 96]. І хоча при цьому йдеться лише про найбільш важливі, найбільш значущі для інтересів держави і суспільства відносини [5, с. 96], це не виключає їх неоднорідності з позиції правової природи. Зокрема, одні суспільні відносини мають приватноправовий характер, а інші – загальнодержавний. В одних випадках кримінальне правопорушення не зачіпає приватні інтереси окремо взятих фізичних чи юридичних осіб, а в інших – має як загальний (відносини загальнодержавного рівня), так і додатковий (приватноправові відносини) об'єкти. Відтак наявність або відсутність приватноправового забарвлення об'єкта кримінального правопорушення є чинником, що визначає межі включення приватних начал у кримінальну процесуальну форму. Вищезазначене дало підстави правникам-процесуалістам висловити цілком обґрунтовану позицію, відповідно до якої за основу для визначення кола складів кримінальних правопорушень, провадження щодо яких можуть розглядатися у формі приватного обвинувачення, має братися низка критеріїв, основним серед яких слід вважати об'єкт протиправного посягання. Це надасть можливість розширити перелік проваджень у формі приватного обвинувачення, не зачіпаючи суспільних та державних інтересів. Кримінальні правопорушення, спрямовані проти інтересів публічних: державної, суспільної, екологічної, економічної безпеки, конституційного ладу, здоров'я населення та суспільної

моралі, державної служби і правосуддя, миру та безпеки людства – можуть і повинні переслідуватися у публічному порядку. Якщо ж кримінальне правопорушення, порушивши публічний інтерес, також торкнулося прав приватної особи, то остання не виключається із провадження, а стає його рівноправним учасником на стороні обвинувачення з правом субсидіарної заміни прокурора у випадку його відмови від підтримання обвинувачення [6].

3. *Ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення* – це чинник, що обмежує вплив приватного інтересу на хід кримінального провадження прямо пропорційно до тяжкості вчиненого. Пояснимо цей факт. По-перше, особлива тяжкість злочину, навіть спрямованого проти приватної особи, вже є своєрідним викликом державі в цілому, та правоохоронній системі зокрема. По-друге, суворість можливого покарання за тяжкий злочин підштовхує правопорушника до активних і рішучих дій щодо ухилення від кримінальної відповідальності, протистояти яким на відповідному рівні здатна держава, але не потерпілий. По-третє, вже згадана суворість санкцій за тяжкі злочини зобов'язує державу більш пильно ставитися до належної реалізації інтересів підозрюваного (обвинуваченого), що у багатьох випадках (як це не парадоксально) потребує заміни приватних начал, на публічно-правові механізми. Прикладами обмеження приватного інтересу в кримінальному судочинстві за тяжкістю кримінального правопорушення може бути: можливість примирення потерпілого й правопорушника з подальшим звільненням останнього від кримінальної відповідальності, передбачена лише у провадженнях щодо злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості (ст. 46 КК); обов'язкове залучення захисника у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів незалежно від позиції підозрюваного (ч. 1 ст. 52 КПК); заборона укладати угоду про примирення у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а угоду про визнання винуватості – щодо особливо тяжких злочинів (ч. 3, 4 ст. 469 КПК); відсутність особливо тяжких злочинів серед кримінальних правопорушень, щодо яких передбачено провадження у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК).

Зауважимо, що на рівні інтерпретаційно-правових актів пропонується виділяти два рівні суспільної небезпечності кримінального правопорушення (типовий та індивідуальний), кожен з яких може цілком правомірно розглядатися як чинник обмеження приватного інтересу у кримінальній процесуальній сфері, зокрема під час встановлення договірних правовідносин. Зокрема, ВССУ вказує, що угоду як про примирення, так і про визнання винуватості може бути укладено у провадженні щодо певних визначених законом категорій кримінальних правопорушень (кримінальних проступків та злочинів). Із цього вбачається, що «ступінь тяжкості», як показник типового рівня суспільної небезпечності злочинів певних видів, враховано законодавцем та відображено у положеннях процесуального закону щодо укладення угод. Водночас ступінь тяжко-

³ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Інформ. лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12.

сті вчиненого, як показник індивідуального рівня суспільної небезпеки конкретного злочину, зумовленого його специфічними об'єктивними і суб'єктивними ознаками, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 470 КПК зобов'язаний врахувати прокурор при укладенні угоди про визнання винуватості та суд, перевіряючи угоду на відповідність її закону [7]. Враховуючи вказане, у судовій практиці існують непоодинокі випадки, коли суди відмовляють у затвердженні угоди, зважаючи на те, що сторони домовились про покарання, яке не відповідає тяжкості вчиненого, саме як показника індивідуального рівня суспільної небезпеки конкретного злочину [див. 8–12].

Цікаво, що опираючи на проаналізований у цьому пункті критерій, у дослідженнях останніх років прогнозується подальше розширення сфери приватного інтересу за рахунок збільшення «числа кримінальних правопорушень, переслідування яких здійснюватиметься в порядку приватного обвинувачення. Чинником для таких прогнозів є введення КПК 2012 р. принципово нової концепції кримінально караних діянь. Окрім злочинів, передбачених КК, процесуальний закон виділяє кримінальні проступки, які мають бути перелічені у відповідному нормативному акті (п. 7 ч. 1 ст. 3 КПК). Враховуючи, що кримінальні проступки є різновидом кримінально караних діянь з явно нижчим ступенем суспільної небезпечності, ніж злочини, вбачається, що ті з них, де склад діяння передбачає нанесення шкоди лише потерпілому, також будуть зараховані до числа кримінальних правопорушень, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення» [9, с. 70].

4. *Особливості суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин* також доволі часто або зумовлюють розширення сфери приватного інтересу при здійсненні кримінального судочинства, або, навпаки, є обмежувальним чинником.

Саме специфіка зв'язків між учасниками кримінального провадження (між правопорушником і потерпілим) є критерієм зарахування до числа проваджень приватного обвинувачення складів злочинів, які, власне, й належать до публічного обвинувачення (п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК). У цьому випадку доволі влучною є позиція С.І. Перепелиці з приводу того, що «істотне розширення переліку кримінальних правопорушень, щодо яких може застосовуватися провадження у формі приватного обвинувачення, зокрема за рахунок злочинів середньої тяжкості та тяжких злочинів, є органічною складовою іншої зміни якісних показників кримінально караних діянь, що зараховані до цієї категорії: принциповою новацією КПК 2012 р. є врахування факту існування

певних взаємин між правопорушником і потерпілим (подружні, родинні зв'язки тощо), які здатні, так би мовити, підвищувати «концентрацію приватності» кримінально-правового конфлікту, навіть незважаючи на ступінь тяжкості злочину» [13, с. 112–113].

Похідну від вищезазначеного ілюстрацію впливу особливостей суб'єктів кримінального провадження на розширення меж приватного інтересу як регулятора процесуальних відносин можна знайти й при регламентації кримінальних процесуальних угод. Наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 289 КК) є тяжким злочином і відповідно за загальним правилом не передбачає можливості укладення угоди про примирення під підозрюваним та потерпілим. Проте якщо останні є чоловіком і дружиною, близькими родичами, або підозрюваний є найманим працівником, а потерпілий його роботодавцем, то провадження набуває статусу приватного обвинувачення (п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК), і відповідно угода про примирення може бути укладена (ч. 3 ст. 469 КПК).

З іншого боку, неповноліття, фізичні вади та інші чинники, якими характеризується підозрюваний, звужують сферу дії його приватного інтересу, оскільки позбавляють можливості відмовитися від професійного захисту та здійснювати захист самостійно (ч. 2 ст. 52 КПК); неосудність правопорушника виключає можливість договірних правовідносин у кримінальному судочинстві⁴ [4]; якщо стороною угоди про примирення є юридична особа публічного права, то сторони обмежені в обранні варіантів компромісу, оскільки інститут прощення боргу не підлягає застосуванню, а також не допускається заміна відшкодування завданої майнової шкоди вчиненням певних дій на користь потерпілого, обов'язок особи відшкодувати у повному обсязі шкоду, заподіяну злочином, завжди зберігає силу [4].

5. *Монополія держави на застосування заходів, що обмежують права людини.* Окремі види діяльності, які характеризуються особливою соціальною значущістю з одного боку, та є, так би мовити, «джерелом підвищеної небезпеки», з іншого, традиційно не допускаються в сферу приватного права й зберігаються виключно за державою. Аналогічна закономірність простежується й в рамках здійснення кримінального судочинства. Незважаючи на закріплену в законі засаду рівності учасників кримінального провадження, напевне ніхто не буде оскаржувати факт зосередження в руках державних органів значно вагомішого арсеналу інструментів досягнення цілей кримінального судочинства. Держава наділена виключним правом здійснювати кримінальні процесуальні заходи, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини та громадянина під час кримінального провадження. Зокрема збирання доказового матеріалу

⁴ Зокрема, як зазначив ВССУ, якщо до суду надійшла угода (незалежно від її виду) про застосування до підозрюваного чи обвинуваченого примусових заходів медичного характеру (у разі вчинення злочину у стані неосудності, обмеженої осудності), суд, зважаючи на те, що зміст угоди (як про примирення, так і про визнання винуватості) не охоплює питання про застосування цих заходів, керуючись п.п. 1, 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення суд повинен прийняти, коли угоду укладено з підозрюваним чи обвинуваченим, який після вчинення злочину захворів на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів та інших заходів забезпечення кримінального провадження, як власне й більш загальні форми кримінальної процесуальної діяльності (проведення слідства, відправлення правосуддя) є державною монополією. Безумовно, приватні учасники кримінального процесу наділені правом ініціювати застосування згаданих процесуальних заходів, але прийняття остаточного рішення, як і його фактична реалізація, зберігаються за державою⁵. Доволі показовим у цьому плані є підхід законодавця щодо обмеження свободи договору при укладенні угод у кримінальному провадженні. Наприклад, сторони не вправі обумовити в угоді звільнення особи від кримінальної відповідальності, або вийти за межі покарання, передбаченого санкцією статті Кримінального закону, оскільки ці питання є компетенції тільки законотворчих та правозастосовних органів публічної влади.

6. *Необхідність захисту приватних інтересів*, як не дивно, також є чинником, що в деяких випадках обмежує приватні начала при здійсненні кримінального судочинства. Пояснюючи причини вказаного феномену, доречно згадати відомий латинський вислів «*Nemo homini lupus est*» (людина людині – вовк). Зазначений фразеологізм в юриспруденції пов'язують з ім'ям англійського філософа Т.

Гоббса⁶, який використав його для ілюстрації власної тези щодо «війни всіх проти всіх», тобто стану, який був властивий людству до появи держави [10, с. 231]. Поява ж та розвиток державного механізму забезпечили стримування посягань одних громадян на права та інтереси інших, проте з дотриманням відповідного балансу, який свого часу був описаний не менш вдалим фразеологізмом: «моя свобода розмахувати руками закінчується там, де починається ніс мого сусіда»⁷. Відтак, обмеження публічною владою свободи одних приватних суб'єктів, спрямоване на забезпечення реалізації інтересів інших приватних учасників кримінального провадження. Кримінальним процесуальним прикладом зазначеного може бути державний контроль за встановленням договірних правовідносин між учасниками кримінального провадження при укладенні угод, спрямований на те, щоб досягнутими домовленостями не порушувались інтереси сторін угоди та інших осіб (п. 3 ч. 7 ст. 374 КПК) [див., напр. 11].

Підсумовуючи, зауважимо, що запропонований нами перелік чинників, які обмежують сферу дії приватного інтересу, не є вичерпним, це лише спроба відобразити лише найбільш вагомні, об'єктивно наявні критерії, що враховуються при визначенні у кримінально-процесуальних правовідносинах «кордонів», за які приватні начала не повинні поширюватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мизулина Е.Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства : дисс. ... д-ра юр. наук / Е.Б. Мизулина. – Ярославль, 1991. – 269 с.
2. Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства / И.Л. Петрухин. – М. : Юрид. лит., 1989. – 192 с. – (Сер. «Право для всех»).
3. Глинська Н.В. Конфлікт інтересів у сфері кримінального судочинства: шляхи гармонізації / Н.В. Глинська // Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві : матеріали наук. семінару (20 трав. 2011 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», Ін-т вивч. пробл. злочинності Нац. акад. прав. наук України. – Х. : ФІНН, 2011. – С. 92–95.
4. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» : Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
6. Шамардин А.А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России : дисс. ... канд. юр. наук / А.А. Шамардин. – Оренбург, 2001. – 200 с.
7. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод : Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12.
8. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 11.06.2013 р. у справі № 592/5795/13-к (№ у ЄДРСР: 31735213).
9. Перепелиця С.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Х. : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. – 201 с.
10. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1991. – 731 с. – 2 т.
11. Ухвала Івано-Франківського міського суду від 25.02.2013 р. у справі № 344/1308/13-к (№ у ЄДРСР 29571371).

⁵ Деяким винятком відповідно до КПК 2012 р. стала можливість безпосередньої реалізації приватними особами рішення суду про надання тимчасового доступу до речей і документів.

⁶ Хоча безпосереднім автором вказаного фразеологізму вважають римського письменника і драматурга Тіта Макція Плавта, 254–184 рр. до н.е.

⁷ Досетименне походження фрази не відомо. Серед можливих її авторів називають американського суддю Олівера Уенделла Холмса, французького філософа Франсуа де Ларошфуко та ін.